

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌՆԵՐԸ

Համաքարքառի պատմությունը կը սկսուի վաղնջական ժամանակներէն: Համաշխարհային գրականութեան մէջ նոր թուականութեան հէնց սկիզբէն հանդէս կու գայ բնագրերու քաղղատական ուսումնասիրությունը: Ամենէն առաջ նման ուսումնասիրութեան նիւթ կը դառնայ Աստուածաշունչը, մասնաւորաբար չորս Աւետարանները, որոնց բնագրերը կը քաղղատուին միմեանց հետ՝ անոնց միջեւ եղած նմանութիւնները ի յայտ բերելու նպատակով. աւելի ճիշդ, գտնելու Աւետարաններու միջեւ եղած տարբերութիւնները եւ դուրս ձգելու զանոնք, պահելով միայն նման նախադասութիւններն ու միտքերը: Այդպիսի աշխատանքները կ'անուանուին համաքարքառ, որ կը նշանակէ «համաձայն, միաձայն, միաբան, ներդաշնակ»:

Մատենագրութեան տուեալներու համաձայն՝ առաջին համաքարքառը կը վերագրուի Տատիանոս Ասորիին, որը Բ. դարու հեղինակ է: Այդ դարը քրիստոնէութեան պատմութեան մէջ այնպիսի ժամանակաշրջան մըն էր, երբ գործող պայքար կ'երթար քրիստոնէական եւ հեթանոսական կրօններու միջեւ: Քրիստոնէութեան հակառակորդները անողոք քննադատութեան կ'ենթարկէին քրիստոնէութեան հիմք հանդիսացող չորս Աւետարանները, որոնց մէջ հակասութիւններ կը տեսնէին Քրիստոսի անձի, կեանքի, վարդապետութեան վերաբերեալ: Եւ այդ պայքարը կը դրդէ, որպէս զի քրիստոնէութեան կողմնակիցները անդրադառնան Աւետարաններու միջեւ եղած հակասութիւններուն եւ վերացնեն զանոնք: Այդ գործին առաջինը ձեռնամուխ կ'ըլլայ

Տատիանոս Ասորիին: Ան չորս Աւետարանները կը համեմատէ իրարու հետ, կ'ընտրէ նման նախադասութիւնները եւ այդ չորսէն կը կազմէ մէկը, որը յունա-լատինական աղբիւրներու մէջ կ'անուանուի *diatessaron*, որ բառացի կը թարգմանուի «Աւետարան առ ի չորից»:

Հայ մատենագրութեան մէջ Ե. դարու ընթացքին արդէն կը հանդիպինք համաքարքառ քառին՝ գործածուած վերոյիշեալ իմաստով: Դ. դարու ասորական մատենագիր Եփրեմ Խուրի Ասորիին կատարել է Տատիանոս Ասորու համաքարքառի մեկնությունը, որը Ե. դարու մէջ թարգմանուած է հայերէն ու վերնագրուած «Մեկնութիւն համաքարքառի, որ ըստ չորից աւետարանչաց» (1): Ի դէպ, պահպանուած է այդ աշխատութեան միայն հայերէն օրինակը:

Եփրեմ Խուրի Ասորիի կատարած համաքարքառի մեկնութեան մասին գաղափար կազմելու համար բերենք քանի մը օրինակներ. այսպէս՝

«Ձոր ինչ ասեմ ձեզ ի խաւարի, ասացէ՛ք զայն ի լուսոյ». մեկնութիւնը՝ «Ձոր ինչ ծածուկ խօսիմ ընդ ձեզ, ի ձայն քարձր քարոզեսցիք»:

Կամ՝ «Երկուս, ասէ, ճնճողուկ դանկի միոջ վաճառին». մեկնութիւնը՝ «Երկուս եւ ոչ թէ մի: Ցուցանել կամեցաւ գտկարութիւն ճնճողկին: Իսկ որ առաւելքն են, մի մի վաճառին. եւ որ տկարքն են, միանգամայն քազումք իբրեւ զբանջար վաճառին» (2): Եփրեմ Խուրին այս ձեւով կը մեկնէ ամբողջ համաքարքառը:

Հայագէտ-լեզուաբան Պօղոս Էսապալեանը (1910-1973թթ.) Տատիանոս

Ասորիի համաքարքառի վերաբերեալ քննական հետազոտութիւն մըն է կատարած ու պարզած, որ Ե. դարու մէջ այդ համաքարքառը թարգմանուած է եղեր հայերէն եւ լայն գործածութիւն է ունեցեր: Տատիանոսի համաքարքառէն, Ագաթանգեղոսի, Եզնիկ Կողբացիի, Ղազար Փարպեցիի երկերէն քաղած առանձին հատուածներ համադրելով միմեանց հետ՝ ան ապացուցած է համաքարքառի ազդեցութիւնը յիշեալ մատենագիրներու վրայ: Այդ բանը հաստատելու համար քերեմք հետեւեալ օրինակները:

«Ես ոչ եկի լուծանել զօրէնս կամ զմարգարէս, այլ կատարել» (Համաքարքառ): «Եկի կատարել զօրէնս եւ զմարգարէս» (Ագաթանգեղոս): Կամ՝ «Որ հայեցի ի կին մարդ ի պատնառս ցանկութեան՝ անդէն իսկ շնացաւ ի սրտի իւրում» (Համաքարքառ):

«Որ հայի ի կին մարդ առ ի ցանկանալոյ, անդէն շնացաւ ի սրտի իւրում» (Եզնիկ Կողբացի):

«Որ հայի ի կին մարդ ի պատնառս ցանկութեան անդէն շնացաւ ընդ նմա ի սրտի իւրում» (Ղ. Փարպեցի):

Այս եւ քանի մը այլ հատուածներ համեմատելով Աւետարաններու եւ Տատիանոսի նոյն հատուածներու հետ՝ Պօղոս էսապալեանը այն հետեւութիւնն է ըրած, թէ մեր մատենագիրները օգտուած են Համաքարքառէն եւ ոչ թէ Աստուածաշունչէն, որովհետեւ այդ հատուածները համաքարքառին աւելի մօտ են, քան Աստուածաշունչին (3):

Եւսեբիոս Կեսարացիի նամակէ մը՝ գրուած ոմն Կարախանոսի (4), կը տեղեկանանք, որ Գ. դարու մէջ համաքարքառ է կազմեր քրիստոնեայ իմաստասէր Ամոն Աղեփսանդրացին: Ան չորս Աւետարանները աղիւսակի ձեւով դրած է իրարու ղու: Ատոր համար անոր համաքարքառը կարելի է կոչել աղիւսակային համաքարքառ:

Յաջորդ դարու մէջ համաքարքառ է կազմած նոյն ինքը՝ Եւսեբիոս Կեսարացին: Անոր համաքարքառը Ե. դարու առաջին կէսին թարգմանուել է հայերէն: Եւսեբիոս Կեսարացին եւս կազմած է չորս Աւետարաններու համաքարքառը: Ան իւրաքանչիւր Աւետարան քաժնած է հատուածներու եւ ապա որոշած է, թէ քանի՞ իրարու նման հատուածներ (զուգորդումներ) կան եւ քանի՞ Աւետարանի մէջ՝ չորսի, երեքի, երկուի: Այդ նմանութիւններու հիման վրայ Եւսեբիոսը իյայտ է քերած 10 տեսակի խմբաւորումներ եւ աւտոմֆ անուանած է կանոններ կամ աղիւսակներ (5): Այսպէս՝

Ա. կանոն՝ Մատթէոս-Մարկոս-Ղուկաս-Յովհաննէս (71 զուգորդում):

Բ. կանոն՝ Մատթէոս-Մարկոս-Ղուկաս (111 զուգորդում):

Գ. կանոն՝ Մատթէոս-Ղուկաս-Յովհաննէս (22 զուգորդում):

Դ. կանոն՝ Մատթէոս-Մարկոս-Յովհաննէս (26 զուգորդում):

Ե. կանոն՝ Մատթէոս-Ղուկաս (80 զուգորդում):

Զ. կանոն՝ Մատթէոս-Մարկոս (48 զուգորդում):

Է. կանոն՝ Մատթէոս-Յովհաննէս (13 զուգորդում):

Ը. կանոն՝ Ղուկաս-Մարկոս (13 զուգորդում):

Թ. կանոն՝ Ղուկաս-Յովհաննէս (21 զուգորդում):

Ժ. կանոն՝ զուգահեռ չունեցող հատուածներ. ա) Մատթէոս՝ (61 հատուած), բ) Մարկոս (19 հատուած), գ) Ղուկաս (73 հատուած), դ) Յովհաննէս (98 հատուած):

Եթէ Ամոն Աղեփսանդրացին Աւետարաններու նման հատուածները կը նշէր քնագրերով, ապա Եւսեբիոս Կեսարացին կը նշանակէ տառերով: Ինչպէս, օրինակ՝

Ա. կանոն՝

Մատթեոս Մարկոս Ղուկաս Յովհաննէս

Ը Բ Է Ժ

ԺԱ Դ Ժ Զ

Նման համաբարբառներն ալ կարելի է կոչել աղիւսակածի կամ կանոնածի համաբարբառ:

ԺԳ դարէն սկսեալ հայկական ձեռագիրներու մէջ հանդէս կու գայ կանոնածի կամ աղիւսակածի համաբարբառի նոր տեսակ մը, ըստ որում Աւետարանները կը բաղդատուին մէկմէկու հետ: Այդ կանոնները չորսն են, այսինքն՝ իւրաքանչիւր Աւետարանի համար մէկը, եւ գետեղուած են անոր սկիզբը: Այդպիսի կանոններ կան Զօհրապեան հրատարակութեան մէկ հատորանի Աստուածաշունչի մէջ (6):

Գնալով կը կատարելագործուին համաբարբառ կազմելու սկզբունքները, եւ ի վերջոյ հանդէս կու գայ բառարանային սկզբունքով կազմուած համաբարբառը: Նման համաբարբառները եւրոպական գրականութեան մէջ անուանուած են Concordantia (concordantiae), Concordance, harmonia, simphonia.

Նոր տեսակի համաբարբառի հիմնադիր կը համարուի Փարիզի Դոմինիկեան վանական, Կարտինալ դե-Սանկտո Կառօ Հուգոնը (1206-1263 թթ.): Ան դոմինիկեան 500 վանականներու աջակցութեամբ 1263թ. աւարտած է Սուրբ Գիրքի լատիներէն քնագրի համաբարբառը՝ Concordantiae Sarcorum Bibliorum («Համաբարբառ Սուրբ Գրոց») (7): Հուգոնը Աստուածաշունչի իւրաքանչիւր գիրք կը բաժնէ գլուխներու, գլուխները՝ հատուածներու եւ ատոմք կը նշանակէ տառերով լուսանցքներուն վրայ:

Հայերը երկար ժամանակ օգտագործած են թարգմանական համաբարբառները, իսկ յետոյ ստեղծած են իրենց սեփական համաբարբառները: ԺԸ դարու

սկզբնաւորութիւնէն հանդէս կու գան հայկական ինքնուրոյն համաբարբառները՝ կազմուած այբբենական կարգով, այսինքն՝ բառարանային սկզբունքով: Արգրումեցի Անանիա Ալլավերդեանը (8) 1709թ. Շամախի քաղաքը կազմեր է համաբարբառ, որն ունի հետեւեալ վերնագիրը՝ «Ցանկ սրբոց չորից աւետարանչացն Մատթեոսի, Մարկոսի, Ղուկասու (եւ) Յովհաննու: Հաւաքեալ ի վերայ յայբբենի, գեմի եւ դայի մինչեւ վերջ քէի եւ օյի, բազում աշխատասիրութեամբ, վասն զի ոչ ունելով օրինակ իմն ցանկի, հագիւ կարացի այսփանս հաւաքել ի սուրբ Աւետարանէ, սակս դիւրաւ գտանելոյ զբանսն յԱւետարանոջ»: Ալլավերդեանը իւրաքանչիւր գլխաբառի համար ընտրած է վկայութիւններ, որոնք բառակապակցութիւններ են կամ շատ համառօտ նախադասութիւններ:

ԺԸ դարու կէսէն սկսած հանդէս կու գան հայկական տպագիր համաբարբառները, որոնցմէ առաջինը հայ խոշոր քերական, տաղերգու Պաղտատար Դպիրի (1683-1768թթ.) համաբարբառն է: Այն ունի շատ ընդարձակ վերնագիր՝ «Անուամբն Աստուծոյ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Գրքոյն որ կոչի Ցանկ Գիրք Նոր Կտակարանին: Որ պարունակէ յինքեան զբանս ոմանս երեւելիս, եղեալ ըստ այբբենական կարգին հանդերձ համաբարբառով գլխոցն եւ համաձայն տրնատմանց: Առ ի դիւրապէս գտանել զոր ինչ եւ խնդրիցէ ոք բանս ի սուրբ Նոր Կտակարանին: Կ. Պոլիս, 1753: Ի փառս միշտ փառաւորեալ անւանն վերեղելոյ գեր քան զգեր վեհագոյն միոյ գերագոյական աստուածութեան ամենասուրբ Ներորդութեանն՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Ամէն»: Ի հարկէ հայ մատենագրութեան մէջ այն կը յիշատակուի խիստ համառօտ՝ «Ցանկ Գիրք Նոր Կտակարանին» վերնագրով: Սակայն բուն վերնագրին մէջ

Դպիրը շատ համառօտակի կը ներկայացնէ համաքարքառի կառուցուածքն ու նպատակը, այն է՝ քառերը տրուած են այլքեմական կարգով, գլուխներու համաքարքիւերու եւ տողերու նշումով, որպէս զի հետաքրքրուողը դիւրութեամբ կարենայ գտնել այն, ինչ որ պէտք կ'ըլլայ իրեն նոր Կտակարանին մէջ: Այդ համաքարքառի ծաւալն է 176 էջ:

Մեր երկրորդ տպագիր համաքարքառն է Զմիւռնիայի Նոր Կտակարանի համաքարքառը (9), որը 604 էջանոց աշխատանք է, իւրաքանչիւր էջը բաղկացած երկու սիւնակէ: Համաքարքառի վրայ կազմողի անունը թեւեւ չի նշուած, սակայն Աստուածաշունչի աշխարհաբար բնագրի համաքարքառի հեղինակ Վահան Սահակեանը այն կը վերագրէ Դիոնեսիոս Վարդապետին (10):

Մեր առաջին (մանաւանդ Զմիւռնիայի) համաքարքառների դերը շատ մեծ է նոր, աւելի կատարելագործուած համաքարքառի կազմման համար, որպիսին եղաւ Թադէոս Աստուածատուրեանի կազմած Աստուածաշունչի համաքարքառը (11): Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքի միաբան, վարդապետ Թադէոս Աստուածատուրեանը (1831-1906թթ.) 1860-1867թթ. ընթացքին կազմած է Հին եւ Նոր Կտակարաններու համաքարքառը, որը կը հրատարակուի քաւական ուշ, 1895թ., Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց տպարանէն: Աստուածաբանութեան դասատու, քահանայ Թորոս Տէր-Իսահակեան Զուղայեցին համաքարքառին կցած իր «Տեսութիւն ի վերայ Համաքարքառի Ս. Գրոց» խօսքին մէջ կը գրէ համաքարքառի կազմութեան, պատմութեան, կիրառութեան եւ նշանակութեան մասին: Ան կը նշէ, որ համաքարքառը կազմելու ժամանակ Թադէոս Աստուածատուրեանը օգտուած է Հուգոնի եւ Զմիւռնիայի համաքարքառներու

կազմութեան սկզբունքներէն, միեւնոյն ատեն լրացնելով ու կատարելագործելով անոնք: Թորոս Տէր-Իսահակեանի կարծիքով՝ համաքարքառի նշանակութիւնը մեծ է ոչ միայն աստուածաբանական, այլ նաեւ լեզուաբանական առումով, լեզուական առնչութիւններու, քառերու իմաստներու եւ անոնց կիրառութիւններու ուսումնասիրութեան համար (12):

Թադէոս Աստուածատուրեանի համաքարքառի համար հիմք է դարձեր Աստուածաշունչի 1860թ. Վենետիկեան հրատարակութիւնը: Համաքարքառի յառաջաքանի մէջ Աստուածատուրեանը կը նշէ համաքարքառի կազմման եօթը սկզբունք, այսպէս՝ Աստուած եւ Տէր, Յիսուս եւ Քրիստոս գոյգերու գլխաբառը առաջին քաղաղրիչն է, անուններու գլխաբառը՝ եզակի ուղղականը, բայերունը՝ անբերելոյթը, պարբերութեան սկզբի եւ շաղկապը դուրս կը ձգուի, աւ երկհնչիւնի փոխարէն Օ կը գործածուի: Սակայն պէտք է շեշտել, որ ատոնցմով բնաւ չեն լմնար բոլոր սկզբունքները: Օրինակ, ոչինչ է ըսուած քառերու ընդգրկման, ընտրած վկայութիւններու ծաւալի մասին եւ այլն:

Ի տարբերութիւն նախորդ համաքարքառների՝ Թադէոս Աստուածատուրեանի համաքարքառը կազմուած է այլքեմական կարգով. հոն տեղ են գտած Աստուածաշունչի մէջ գործածուած գոյականները, բայերը, ածականները եւ առանձին քառեր միւս խօսքի մասերէն: Այդ կը նշանակէ՝ հոն տեղ չեն գտեր դերանունները, շաղկապները, նախդիրները, մակբայներու մի մասը, եղանակաւորող քառերը, ձայնարկութիւնները, նոյնիսկ ասել բայը: Գլխաքառերու համար ընտրուած վկայութիւնները խիստ համառօտ են, առանց ստորոգման: Օրինակ՝

ԱԴԱՄ (գլխաքառը կը տրուի գլխագիրներով).

ԾՆՆ. Բ 21 ... թմբրութիւն ի վերայ

Ադամայ

Ա. Կորն. ԺԵ 45. Մարդն առաջին Ադամ ի շունչ.

Լաւ կ'ըլլար, եթէ առոնց համար համապատասխանաբար վերցուած ըլլային «Արկ Տէր Աստուած թմբրութիւն ի վերայ Ադամայ» եւ «Եղեւ մարդն առ աջին Ադամ ի շունչ կենդանի» նախադասութիւնները:

Պակասութիւններով հանդերձ մեծ է եղեր եւ է Թադէոս Աստուածատուրեանի կազմած համարարքառի գիտական ու գործնական նշանակութիւնը: Անկէ միշտ ալ օգտուած են եւ կ'օգտուին գրաբարագէտները: Բանասէրներ, լեզուաբաններ եւ այլ մասնագէտներ անոր հիման վրայ կը կատարեն գիտական զանազան ուսումնասիրութիւններ: Սակայն համարարքառի դերը մասնաւորապէս մեծ է եղեր հոգեւորականներու համար: Այդ մասին Վահան Սահակեանը իր կազմած համարարքառի յառաջաբանի մէջ 1963թ. կը գրէ. «Այս վերջինը (խօսքը Թադէոս Աստուածատուրեանի համարարքառի մասին է - Գ. Թ.) հսկայ, մեծադիր հատոր մըն է, հոյակապ, կոթողական աշխատասիրութիւն մը, որ ներկայիս ալ գործածութեան մէջ է Հայց. Եկեղեցւոյ Դպրեվանդներուն մէջ» (13):

Բայց եւ այնպէս յիշատակուած եւ չյիշատակուած կարգ մը թերութիւններու պատճառաւ Թ. Աստուածատուրեանի համարարքառը չի կրնար բաւարարել աշխարհականներու եւ հոգեւորականներու այսօրուան բոլոր պահանջները: Ֆրանսացի անուանի հայագէտ Անթուան Մէլլէն (1866-1936թթ.) այդ համարարքառի մասին գրած է. «1895թ. Երուսաղէմում հրատարակուած Աստուածաշունչի համարարքառը բաւականին արատաւոր է եւ թերի» (14):

1963թ. Պէյրութ քաղաքի մէջ լոյս կը տեսնէ Վահան Սահակեանի կազմած

Աստուածաշունչի աշխարհաբար թարգմանութեան համարարքառը (15): Աշխարհաբար համարարքառի անհրաժեշտութիւնը կազմողը կը հիմնաւորէ վերջին հարիւր տարիներին արեւմտահայութեան կողմէ Աստուածաշունչի աշխարհաբար տեքստէն լայնօրէն օգտուելու հանգամանով: Ըստ նրան՝ համարարքառի նպատակը «Սուրբ-գրասէր մեր ազգին ծառայութիւն մատուցելն է» (16):

Վահան Սահակեանի համարարքառը իր կազմութեան սկզբունքներով նման է Թադէոս Աստուածատուրեանի համարարքառին: Այդ մասին ան կը գրէ. «Աստուածատուրեանի գրաբար համարարքառը հիմ եւ առաջնորդ եղաւ մեր աշխատասիրութեան» (17):

Աշխարհի շատ ժողովուրդներ, զգալով համարարքառի դերն ու նշանակութիւնը բանասիրութեան, լեզուաբանութեան, տեքստաբանութեան, գիտութեան պատմութեան վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ կատարելու համար, Աստուածաշունչից բացի, կազմած են նաեւ իրենց մեծ գրողներու, բանաստեղծներու, իմաստասէրներու ստեղծագործութիւններու համարարքառները: Այսպէս օրինակ, համարարքառի են վերածուած Շէյքսպիրի, Կէօթէի, Մոլիէրի, Սերուանթէսի, Պուշկինի եւ այլոց երկերը:

Նման համարարքառներ ունենալու ինդրով մտահոգուած են եղեր նաեւ հայ աշխարհական ու հոգեւոր մտաւորականներէն շատերը: Այս բնագաւառին մէջ եւս մասնաւորապէս մեծ է Մխիթարեաններու ծառայութիւնը: Սկսած ԺԼ դարէն մինչեւ մեր օրերը անոնք կազմած են Ե. դարու հայ մատենագիրներու, ինչպէս նաեւ Ոսկեքերանի, Պօղոսի, Ս. Բարսեղի, Եւսեբիոս Կեսարացիի, Սեբերիանոսի եւ այլոց գիրքերու քարտաբանները, իսկ Եզնիկ Կողբացիի, Եղիշէի, Գրիգոր Նարեկացիի եւ Բանի մը այլ հեղինակներու

երկերը վերածած են համաքարքառներու, որոնք, ցաւօք սրտի, մնացած են անտիպ:

1950ական թուերին համաքարքառի կազմման նոր փուլ մը կը սկսուի Հայաստանի գիտութիւններու կանառէն ներս: Կանառի մասնագէտներու խումբ մը՝ ակադեմիկոս Արարատ Ղարիբեանի ընդհանուր ղեկավարութեամբ, հիմք ունենալով նախորդ, մանաւանդ Թադէոս Աստուածատուրեանի համաքարքառը, նախ կը կազմէ Ե-Ժէ դարերու գրաքարագիր շուրջ քառասուն հեղինակներու երկերի քարտարանները, եւ ապա առոնց հիման վրայ՝ անոնց համաքարքառները: Բոլոր համաքարքառները ըստ կազմութեան կարելի է խմբաւորել երկու տեսակի մէջ՝ քառա-հերականական եւ քնագրային (տեքստուալ): Առաջին տեսակին կը պատկանին Մովսէս Խորենացիի, Նիշէի, Ղազար Փարպեցիի երկերի համաքարքառները: Եթէ առաջին տեսակի համաքարքառներու մէջ այբբենական եւ հերականական որոշակի կարգով տեղ են գտեր հեղինակի գործածած բոլոր բառերն իրենց կիրառութիւններով, ապա քնագրային համաքարքառներու մէջ իւրաքանչիւր բառի համար բերուած են նաեւ քնագրային ընդարձակ վկայութիւններ: Բնագրային առաջին համաքարքառը լոյս տեսաւ 1972թ. (Եզնիկ Կողբացի, Նոյն աղանդոց, կազմող՝ Գ. Թօսունեան): Անոր յաջորդեցին Կորիւնի, Ագաթանգեղոսի, Փ. Բուզանդի, Նիշէի, Ղ. Փարպեցիի, Մ. Խորենացիի, Ղեւոնդ Վարդապետի, Գր. Նարեկացիի, Յովհաննէս Դրասխանակերտցիի, Ասողիկի, Մխիթար Անեցիի, Մխիթար Այրիվանեցիի, Վարդան Պատմիչի, Ֆրիկի եւ ուրիշ շատ հեղինակներու համաքարքառները, որոնք հրատարակուած են գլխաւոր (ռոտատոր) մեքենայով մոմաթերթերը քազմացնելու միջոցով: Ցաւօք սրտի, կազմուած քազմաթիւ համաքարքառներ ալ ցարդ

մնացած են անտիպ, ինչպիսիք են՝ Ստ. Օրբէլեանի, Սմբատ Սպարապետի, Ուխտանէս Եպիսկոպոսի, Յովհան Օսնեցիի, Արիստակէս Լաստիվերդցիի, Մխիթար Հերացիի, Կիրակոս Գանձակեցիի, Վարդան Բարձրբերդցիի եւ շատ ուրիշ հեղինակներու երկերի համաքարքառները:

Համաքարքառները, առանձնապէս անոնց քնագրային տեսակները լայն հնարաւորութիւն կ'ընձեռեն ուսումնասիրելու ոչ միայն տուեալ հեղինակի լեզուն, այլ նաեւ քաղդատելու տարբեր հեղինակներու ու տարբեր ժամանակներու լեզուները միմեանց հետ եւ հանգամանօրէն քացայայտելու լեզուական առանձին շերտերը:

Համաքարքառը հարիւրաւոր անգամ կը դիւրացնէ ու կը փութացնէ հետազոտողի աշխատանքը: Համաքարքառները մեծ օժանդակութիւն կրնան ցոյց տալ բանասէրին, լեզուաբանին, պատմաբանին, իմաստասէրին եւ բոլոր անոնց, ովքեր կը հետաքրքրուին լեզուի, գրականութեան, մշակոյթի եւ ժողովուրդներու պատմութեան հարցերով:

Համաքարքառի դերն ու նշանակութիւնը շատ քարձք են գնահատեր աշխարհի քազմաթիւ հայագէտներ, ինչպէս, օրինակ, Յակոբ Անասեանը, Էդմոնդ Շիւտցը, Զ. Բոլոնիեզին, Հ. Պ. Տէր-Պօղոսեանը, Վ. Շիլակաձէն, Գ. Թօսունեանը եւ ուրիշներ: Պատմաբան-հայագէտ Յ. Անասեանը հայկական համաքարքառներու մասին գրած է հետեւեալը. «Հայագիտութիւնը մեր օրերում, եթէ ուզում է շարունակել իր զարգացման ընթացքը համաշխարհային մակարդակով, չի կարող անտեսել բանասիրական աշխարհում կիրառուող ժամանակակից մեթոդները, որոնց թւում՝ հետազոտութեան համաքարքառային մեթոդը: Հայ բանասիրութիւնն ամէն փայլափոխում իր առջեւ ծառացած է

գտնում աղբիւրագիտական եւ քննադարանական խնդիրներ, որոնց արագ լուծմանը կարելի է հասնել միայն համաքարքառի օգնութեամբ» (18):

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ ԵՒ ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Սրբոյն եփրեմի մատենագրութիւնք, հատոր 2, Վնենտիկ, 1836.
2. Անդ, էջ 88-89.
3. Տե՛ս Պ. Էսապալեան, Տատիանոսի համաքարքառն եւ հայերէն Աւետարաններու առաջին քարգմանութիւնը, Վիեննա, 1937.
4. Ա. Վարդանեան, Մատենագրութիւնք Եւքաղի, Վիեննա, 1930.
5. Այդ աղիւսակները կան Երեւանի Մ. Մաշտոցի անուան Մատենադարանի քիւ 2374, 6200, 7735 ձեռագիրներու մէջ:
6. Աստուածաշունչ մատեան Հին եւ Նոր Կտակարանաց, Վնենտիկ, 1805.
7. Տե՛ս Բրոկհաուզի եւ Եֆրոնի հանրագիտական քառարանը, Ս. Պետերբուրգ, 1900, հատոր 58, էջ 954 (ռուսերէն):

8. Տե՛ս Երեւանի Մ. Մաշտոցի անուան Մատենադարանի քիւ 2099 ձեռագիրը:
9. Համաքարքառ կամ նմանաձայն քառից նորոյ Կտակարանի այրքենական կարգաւ շարադասեալ, Զմիւռնիա, 1848.
10. Վահան Սահակեան, Համաքարքառ Աստուածաշունչ մատեանի Հին եւ Նոր Կտակարանաց արդի աշխարհարարով, Պէյրութ, 1963, էջ Դ:
11. Թագէոս Աստուածատուրեան, Համաքարքառ Հին եւ Նոր Կտակարանաց, Երուսաղէմ, 1895.
12. Անդ, էջ Թ:
13. Վահան Սահակեան, Համաքարքառ Աստուածաշունչ մատեանի, էջ Գ:
14. Տե՛ս Ա. Մէլլէ, դասական հայերէնի համեմատական քերականութեան ուրուագիծ, քարգմանիչ՝ Մարտիրոս Մինասեան, Ժնեւ, 1988 էջ 16.
15. Վահան Սահակեան, Համաքարքառ Աստուածաշունչ մատեանի Հին եւ Նոր Կտակարանաց արդի աշխարհարարով, Պէյրութ, 1963.
16. Անդ, էջ Դ.
17. Անդ, էջ Դ.
- 18 Տե՛ս «Էջմիածին» (ամսագիր), 1972, քիւ Բ, էջ 59:

ԳԷՈՐԳ ԹՕՍՈՒՆԵԱՆ